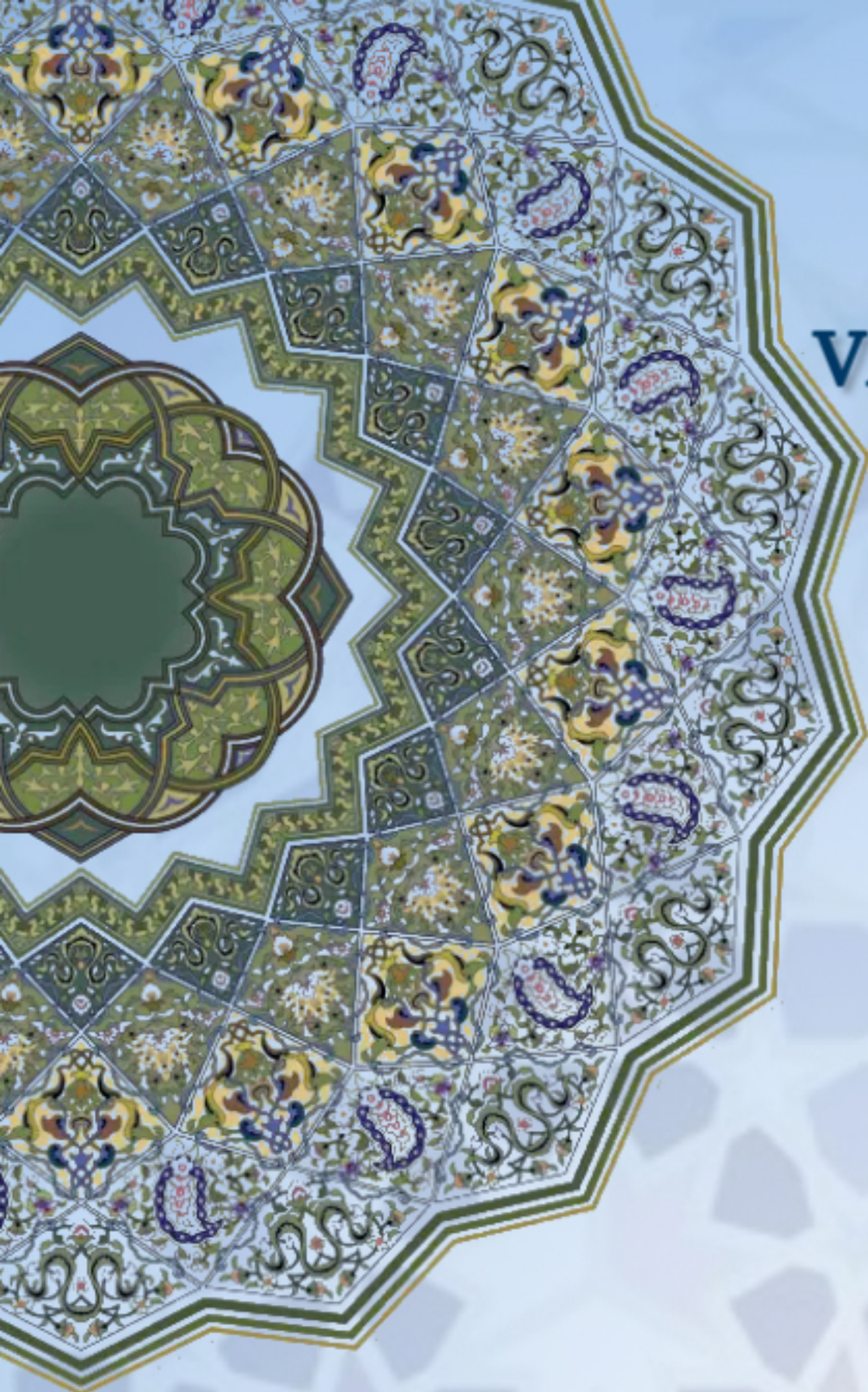

O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI
OLY TA'LIM, FAN
VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT
SHARQSHUNOSLIK
UNIVERSITETI

MARKAZIY OSIYO XALQLARINING ETNO-TARIXIY JARAYONLARI

*"Markaziy Osiyoda etnoturizmni rivojlantirish
imkoniyatlari"ga bag'ishlanadi*

**MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY KONFERENSIYA**

MATERIALLARI TO'PLAMI

TOSHKENT - 2024

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK
UNIVERSITETI**

MARKAZIY OSIYO XALQLARINING ETNO-TARIXIY JARAYONLARI

**mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari**

**“Markaziy Osiyoda etnoturizmni rivojlantirish
imkoniyatlari”ga bag‘ishlanadi**

2024-yil 25-oktyabr

TOSHKENT– 2024

UO‘K: 94(575):314.122.6

KBK: 63.3(5):63.5

M-26

Markaziy Osiyo xalqlarining etno-tarixiy jarayonlari [Matn] /
prof. A.X. Doniyorovning umumiy tahriri ostida. – T.: “Best-publish”
nashriyoti, 2024. – 320 b.

Mazkur to‘plamda “Markaziy Osiyo xalqlarining etno-tarixiy jarayonlari” (“Markaziy Osiyoda etnoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari”ga bag‘ishlanadi) mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari jamlangan. Unda Markaziy Osiyo xalqlarining boy madaniy merosi va urf-odatlarini saqlash va ularni asrash etnoturizmni rivojlantirish asoslari, Markaziy Osiyo mintaqasida mavjud tabiiy manzarlalar va qadimiy joylarning etnoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati, Markaziy Osiyo xalqlarining mahalliy taomlari va mehmondo‘stlik an‘analari masalasi, Markaziy Osiyo xalqlari boy madaniy va tarixiy merosini global miqyosda targ‘ib qilishga bag‘ishlangan maqolalar joy olgan. Maqolalar mualliflari sohaning yetakchi mutaxassislari va yosh tadqiqotchilar.

Mas’ul muharrir: t.f.d., professor A.X.Doniyorov

Nashrga tayyorchilar: B.A.Odilov, B.I. Zokirov

Konferensiya materiallari Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Ilmiy kengashida muhokama etildi va nashrga tavsiya qilindi (26.12.2024-yil, 4-sonli bayonnoma).

ISBN: 978-9910-9076-2-3

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2024

© “Best-publish” nashriyoti, 2024

II SHO‘BA
MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA MAVJUD TABIIY
MANZARALAR VA QADIMIY JOYLARNING ETNOTURIZMNI
RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

I.V. SAVITSKIY NOMIDAGI QORAQALPOG‘ISTON DAVLAT
SAN‘AT MUZEYINING MAMLAKATIMIZ ETNOTURIZMIDAGI
AHAMİYATI BORASIDA

Doniyorov A.X.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori
tarix fanlari doktori,

Isaqov R.O‘.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
tayanch doktorant

E-mail manzili: kvazarlar1998@gmail.com

Kalit so‘zlar: I.V. Savitskiy muzeyi, Qoraqalpog‘iston san‘ati, etnoturizm, milliy madaniy meros, sovet avangardi, Qoraqalpog‘ xalq san‘ati, O‘zbekiston madaniyati, amaliy san‘at, Nukus muzeyi, xalqaro madaniy aloqalar

Annotatsiya: I.V.Savitskiy nomidagi Qoraqalpog‘iston davlat san‘at muzeyi O‘zbekistonning etnoturizm sohasida muhim o‘rin egallaydi. Muzeyda Qoraqalpog‘ xalqining boy madaniy merosi, milliy san‘ati va tarixiy eksponatlari namoyish etilib, etnik o‘ziga xoslikni keng targ‘ib etadi. Savitskiy muzeyining kolleksiyalari orasida Sovet avangardi asarlari va Qoraqalpog‘ xalqining milliy kiyimlari, zargarlik buyumlari, amaliy san‘at namunalari mavjud bo‘lib, ular xalqning tarixi va madaniyatini aks ettiradi. Muzey milliy merosni saqlash va targ‘ib qilish bilan birga, O‘zbekistonga kelgan sayyohlar uchun jozibali madaniy obida sifatida xizmat qiladi. Ushbu maqola Savitskiy muzeyining etnoturizmdagi o‘rnini va xalqaro ahamiyatini yoritadi.

THE IMPORTANCE OF THE I.V.SAVITSKIY STATE ART
MUSEUM OF KARAKALPAKSTAN IN THE ETHNOTOURISM
OF OUR COUNTRY

Doniyorov A.Kh.

Tashkent State University of Oriental Studies
doctor of history, professor

Isaqov R.U.

Tashkent State University of Oriental Studies

PhD student

E-mail address: kvazarlar1998@gmail.com

Key words: I.V.Savitsky museum, Karakalpakstan art, ethnotourism, national cultural heritage, soviet avant-garde, Karakalpak folk art, Uzbekistan culture, applied arts, Nukus museum, international cultural relations

Abstract: The I.V. Savitsky State Museum of Arts of Karakalpakstan plays a significant role in Uzbekistan's ethnotourism. The museum exhibits the rich cultural heritage, national art, and historical artifacts of the Karakalpak people, promoting ethnic identity. The Savitsky Museum's collection includes Soviet avant-garde works, as well as Karakalpak national costumes, jewelry, and applied arts, reflecting the people's history and culture. The museum not only preserves and promotes national heritage but also serves as a major cultural attraction for tourists visiting Uzbekistan. This article explores the museum's importance in ethnotourism and its international significance.

Etnoturizm sohasida muzeylarning ahamiyati juda katta, chunki ular milliy madaniyat va tarixni o'rganish, saqlash va ommalashtirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Muzeylar turli xalqlarning urf-odatlarini, hayoti, san'ati, tarixi va an'alarini namoyish etib, sayyohlarga xalqning o'ziga xosligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, muzeylar xalqning boy madaniy merosini saqlab, kelajak avlodlarga yetkazadi. Ular xalqning tarixiy voqealari, urf-odatlarini, hunarmandchilik namunalari, milliy san'ati va boshqa qadriyatlarini asrashda katta rol o'ynaydi hamda sayyohlarga milliy madaniyatni to'g'ridan-to'g'ri ko'rish va tushunish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, millatlar o'rtasidagi madaniy almashinuvni rivojlantirib, tushunish va hurmat hissini kuchaytiradi. Muzeylar ko'pincha etnoturizmning diqqatga sazovor maskanlari hisoblanadi. Xalqning turmush tarzi va madaniyati haqida batafsil ma'lumot beruvchi eksponatlar sayyohlarda qiziqish uyg'otadi va ularga yangi tajribalar taqdim etadi.

Shuningdek, muzeylar orqali sayyohlar jalb qilinishi natijasida mahalliy iqtisodiyot rivojlanadi. Muzeylarga tashrif buyuruvchilar mahalliy mehmonxonalar, restoranlar va qo'l mehnatlari do'konlariga qiziqish bildiradi, bu esa iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi.

Bundan tashqari, etnoturizmda muzeylar ta'limiy funksiyani ham bajaradi. Ular sayyohlarga yangi bilimlarni taqdim etib, xalqning tarixi va madaniyati haqida chuqurroq tushunchalar beradi. Shuning uchun ham muzeylar mamlakat etnoturizmida turli xalqlar madaniyati va an'alarini bilan yaqindan tanishish, o'tmish merosini anglash va saqlashda katta

ahamiyat kasb etadi. Muzeylar sayohat qilayotgan insonlarga chuqurroq madaniy tajriba berib, ularni o'sha yurtning haqiqiy ruhi bilan tanishtiradi.

O'zbekiston hududida yurtimiz etnografik qiyofasini aks ettiruvchi bir necha muhim muzeylar mavjud bo'lib, ular xalqning boy madaniy merosi, urf-odatlar va tarixi haqida chuqur ma'lumot beradi. Masalan, O'zbekiston Davlat san'at muzeyi (Toshkent), Buxoro Davlat san'at va tarix muzeyi (Buxoro), Samarqand Davlat birlashgan tarixiy-madaniy muzeyi (Samarqand), Xiva Ichan-qa'la muzey-qo'riqxonasi (Xiva), Namangan viloyat tarixiy o'lkashunoslik muzeyi (Namangan), I.V. Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston davlat san'at muzeyi (Nukus) va boshqalar.

Bular ichida I.V. Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston davlat san'at muzeyi alohida ahamiyatga molik muzey hisoblanadi. Bu muzey faqat Sovet avangardi bilan emas, balki Qoraqalpog'iston xalqining madaniyati, milliy kiyimlari, zargarlik buyumlari va amaliy san'at na'munalari bilan ham mashhur.

I.V. Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston davlat san'at muzeyi mamlakatimizning madaniy merosini saqlash va keng jamoatchilikka tanishtirishda muhim o'rin tutadi. Bu muzey nafaqat boy san'at asarlari kolleksiyasi bilan, balki Qoraqalpog'iston hududidagi tarixiy va etnografik boyliklarni o'z ichiga olgan nodir eksponatlar bilan ham diqqatga sazovor. Etnoturizmning rivojlanishi muzeyning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki u milliy madaniyatimizni va xalq ijodiy merosini nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda targ'ib qilishda alohida rol o'ynaydi. Bu muzey orqali tashrif buyuruvchilar O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boy san'at va madaniy an'alarini yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa etnoturizmni rivojlantirish va milliy o'zlikni anglashda muhim vosita hisoblanadi.

I.V.Savitskiy ilk bor talabalik yillarida Samarqandga keladi. Sharq xalqlarining boy madaniyati bilan tanishish, R.Falk, K.Istomin, N.Ulyanov kabi rassomlar ishiga bo'lgan qiziqish uning keyingi taqdirini belgilab berdi. 1950-1956 yillarda Savitskiy T.A.Jdankoning taklifiga binoan atoqli olim S.P.Tolstov boshchiligidagi Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi ishida qatnashdi. Bu ekspeditsiya uning hayotida katta ahamiyat kasb etadi. (Z., 2019, № 3.).

S.P.Tolstov rahbarligida yuqorida tilga olingan Xorazm arxeologik ekspeditsiyasi nafaqat o'zining kashfiyotlari, balki ishtirokchilarning xotiralari bilan ham qimmatli bo'lgan eng muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Masalan, arxeolog I.A.Arjantseva o'zining "Tarixi kashfiyotlar va tadqiqotlar. Etnografik Albom" kitobida T.A.Jdankoning xotiralaridan iqtibos keltiradi: "Fotograf va rassom I.V.Savitskiy qoraqalpoqlarning xalq amaliy san'ati bilan shunchalik qiziqib, shu hududga mehr qo'ydi, u hatto Moskvani Qoraqalpog'ga "almashtirdi", yashash uchun u yerga ko'chib o'tdi

va Nukusda dekorativ-amaliy san'at bo'limiga ega ajoyib san'at muzeyiga asos soldi. Uning mehnati munosib baholanib, Respublikada xizmat ko'rsatgan fan arbobi unvoniga sazovor bo'ldi. Keyin Igor Savitskiy olti mavsum ketma-ket ekspeditsiya otryadlarida ishladi va ular uning butun kelajak hayotini aniqladilar. Hatto uzoq yillar Nukus muzeyi direktori bo'lib, unutilmas va qimmatli qazishma joylarini yana bir bor ko'rish, ma'muriy ishlardan biroz dam olish, ruhini orom olish maqsadida ancha keyinroq bu yerga qaytdi". (H.A., 2016).

Ekspeditsiyada ishtirok etish rassomda qoraqalpoqlarning dekorativ-amaliy san'ati va o'zining etnografik kolleksiyasini yaratishga qiziqish uyg'otadi. 1956-yilda I.V.Savitskiy nihoyat Moskvani tark etib, O'zbekiston SSRga ko'chib o'tishga qaror qiladi. Yevropa an'analarga yot bo'lgan chekka hududga ko'chib o'tish katta qiyinchilik tug'dirdi. San'atkorlar va olimlar orasida hamfikrlar bilan uchrashish uning imkoniyatlarini asta-sekin kengaytiradi. Yosh olim va bo'lajak siyosatchi M.K.Nurmuhamedov⁷⁹ bilan uchrashuv I.V.Savitskiyga katta ta'sir ko'rsatadi. U Savitskiyga Etnografiya instituti bo'limida xodim bo'lib ishga kirishiga yordam beradi. 1956-yildan Savitskiy Nukusdagi Qoraqalpoq kompleks ilmiy-tadqiqot institutida ish boshladi. 1959–1964-yillarda O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston bo'limi qoshidagi amaliy san'at eksperimental laboratoriyasiga rahbarlik qilgan. (M., 2022)

1959-yildan O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston bo'limining bir qator ekspeditsiyalariga rahbarlik qildi, ularning asosiy vazifasi xalq amaliy san'ati kolleksiyalarini yig'ish edi. Respublikaning shimoliy viloyatlari, qoraqalpoqlarning asosiy yashash joylarini ko'zdan kechiradi. (M. A. , 2017)

Tadqiqotchi ko'p yillik ilmiy izlanishlari natijalarini 1965-yilda chop etilgan "Qoraqalpoq xalq amaliy san'ati. Yog'och o'ymakorligi" asarida bayon qiladi. Uning sa'y-harakatlari bilan 1966-yilda Nukus shahrida muzey tashkil etilgan, 1984-yildan N.V.Savitskiy nomi bilan ataladi. Muzeyga I.Savitskiyning to'plagan qoraqalpoq xalq amaliy san'ati asarlari negizida asos solingan. Muzeyning umumiy maydoni 6, 9 ming kv.m. Muzey xalq amaliy san'ati, qadimiy va o'rta asrlar Xorazm san'ati, 1920-1930-yillar o'zbek va rus tasviriy san'ati, qoraqalpoq zamonaviy rang-tasviri va haykaltaroshligi, ilmiy-ma'rifiy bo'limlar, kutubxona (10 ming dona asar), fond hamda ta'mirlash usta-xonasiga ega. Fondida 2004-yil ma'lumotlariga ko'ra 85 mingdan ortiq eksponat mavjud. (B., 2021)

⁷⁹Marat Koptileuvich Nurmuhamedov (1930-1986) – qoraqalpoq adabiyotshunosi. O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1974). O'zbekistonda (1980) va Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1973). Filologiya fanlari doktori (1965), professor (1968), Qoraqalpog'iston pedagogika instituti rus tili va adabiyoti fakultetini tugatgan (1950).

E'tiborli jihat shundaki, I.V.Savitskiyga nafaqat do'stlari, balki Moskvadagi hamkasblari ham yordam berishdi. SSSR Madaniyat vazirligi San'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti homiylik komissiyasining 1972-yildagi xulosasida muzey ishiga ijobiy baho beriladi: "Bu yerda to'plangan qoraqalpoq xalq amaliy san'ati kolleksiyasi noyobdir, u xalq zargarlari, gazlamalar, kashtachilarning birinchi darajali mahsulotlari bir necha mingtani tashkil etadi, bu sizga qoraqalpoq xalqining badiiy dahosining milliy xususiyatlari haqida SSSRda hech qanday to'plamda bo'lmagan to'liqlik va puxtalik bilan tasavvur qilish imkonini beradi." (M.M., 2011).

Muzey ko'rgazmalari uchta asosiy bo'limlar: tasviriy, Qoraqalpog'iston xalq-amaliy san'ati va Qadimgi Xorazm san'atidan iborat. Muzeyda 10000 ga yaqin XIX-XX asrlarga tegishli xalq-amaliy san'ati buyumlari saqlanadi. Shuningdek, muzey fondida 1920-1930-yillarda avangard rassomlar yaratgan asarlar to'plangan. Qoraqalpoq xalq ustalari tomonidan yaratilgan zargarlik, yog'och o'ymakorligi, kashtado'zlik, to'qimachilik (ayniqsa, o'tov jihozlari) va boshqa asarlar amaliy san'at bo'limida jamlangan.

Shu bilan birga, I.V. Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston davlat san'at muzeyidagi etnografik eksponatlar Qoraqalpoq xalqining boy madaniyati, turmush tarzi va tarixini aks ettiradi. Bu eksponatlar xalqning milliy an'analari va urf-odatlarini saqlab qolishga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, muzeyda Qoraqalpoq xalqining milliy kiyimlari, jumladan, ayollar va erkaklar uchun mo'ljallangan ipak va paxta matolaridan tikilgan liboslar namoyish etiladi. Ayollarning zarhal kashta bilan bezatilgan uzun ko'ylaklari, to'n va ko'ylaklar Qoraqalpoq xalqining bezak va tikuv san'atidagi o'ziga xos uslublarni ko'rsatadi. Erkaklar to'n va bosh kiyimlari (do'ppi va qalpoqlar) ham milliy o'ziga xoslikni aks ettiradi. (R., 2018)

Muzeyning "Qoraqalpog'iston xalq-amaliy san'ati" bo'limida nafaqat qoraqalpoq balki, o'zbek qozoq va turkman ayollarining an'anaviy zargarlik buyumlari, jumladan, kumushdan yasalgan marjonlar, bilakuzuklar, ko'krak bezaklari va sochqollar kabi taqinchoqlar saqlanadi. Bu zargarlik buyumlari o'zining murakkab naqshlari, geometrik shakllari va marvaridlar bilan bezatilgani bilan ajralib turadi. Ular ayollarning jamiyatdagi mavqeyini ham ko'rsatib bergan. Muzeyda shuningdek, xalq amaliy san'atining yorqin namunalari bo'lgan keramika va metall idishlar ko'rgazmasi ham mavjud. Qoraqalpoq xalqining kulolchilik va metallga ishlov berish mahorati tufayli yaratilgan bu buyumlar kundalik hayotda ishlatilgan bo'lib, ular madaniy va diniy marosimlar uchun ham ahamiyatga ega bo'lgan.

Muzeyda namoyish etilgan Qoraqalpoq xalqining an'anaviy uy anjomlari va mebellari ularning turmush tarzi haqida ma'lumot beradi. Yog'ochdan yasalgan o'ymakor mebel, gilamlar, to'shaklar va to'quv buyumlari o'sha davrda Qoraqalpoq xalqining uylarini bezagan. (S., 2020)

Ushbu bo‘limda shuningdek, qoraqalpoq xalqi urf-odatlarini bilan bog‘liq buyumlar o‘z ichiga marosimlarda ishlatiladigan bezaklar, nikoh va dafn marosimlariga oid maxsus buyumlarni oladi. Masalan, kuyov-kelin liboslari, nikoh marosimida ishlatilgan bezaklar va urf-odatlarini ifodalovchi anjomlar. Qoraqalpoq amaliy san‘ati bo‘yicha rang-barang gilamlar, to‘qilgan buyumlar va kashtalar mavjud bo‘lib, ular xalq ijodining eng yaxshi namoyishidir. Rangli va murakkab naqshlar xalqning badiiy mahoratini ko‘rsatadi.

Etnoturizm rivojida ayniqsa etnografik fotolar va hujjatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Muzeyda qadimgi Qoraqalpoq xalqining hayoti va turmush tarzini aks ettiruvchi etnografik fotolar va hujjatlar saqlanadi. Ular xalqning urf-odatlarini, mehnat qurollari va an‘anaviy mehnat jarayonlarini aks ettiradi.

Muzeyda yog‘ochdan o‘yib ishlangan buyumlar, jumladan, eshiklar, sandiqlar va boshqa mebellar namoyishi ham ko‘rsatiladi. Ushbu o‘ymakorlik san‘ati Qoraqalpoq xalqining bezakchilikdagi mahoratini va tabiiy materiallarga ishlov berish usullarini namoyish etadi. Yog‘och buyumlar murakkab geometrik naqshlar va tabiiy motivlar bilan bezatilgan bo‘lib, ularning har biri alohida ma‘no anglatadi. Muzey eksponatlari ichida shuningdek, oila va uyda ishlatiladigan turli an‘anaviy buyumlar, masalan, qadimiy qozonlar, yog‘ochdan yasalgan stollar, choynaklar va boshqa maishiy anjomlar ham taqdim etilgan. Bu eksponatlar orqali Qoraqalpoq xalqining kundalik hayoti, uy-ro‘zg‘ori va uy an‘analari haqida ko‘proq ma‘lumot olish mumkin. (T., 2019)

Ushbu bo‘limdan joy olgan qoraqalpoq xalqining an‘anaviy musiqa asboblari namoyish qilinadi. Ular orasida dutor, doira, surnay kabi asboblari bor. Ushbu musiqa asboblari xalqning musiqiy madaniyati, an‘analari va marosimlarida muhim o‘rin tutadi. Qoraqalpoq xalqining hunarmandchiligi va savdo-sotiq bilan bog‘liq turli asbob-uskunalar ham muzeyda saqlanadi. Ushbu eksponatlar qadimiy bozor madaniyati va Qoraqalpoq xalqining iqtisodiy hayoti haqida qimmatli ma‘lumot beradi. Qoraqalpoq xalqining hayvon terisidan foydalangan holda yasalgan buyumlari, masalan, charm poyabzallar, kiyim-kechaklar va sumkalar ko‘rgazmaga qo‘yilgan. Bu buyumlar o‘sha davrdagi turmush tarzining bir qismi sifatida muhim ahamiyat kasb etgan.

Shu bilan bir qatorda muzeyda qadimiy qurollar, jangovar sovutlar va boshqa jangovar buyumlar saqlanadi. Bu ashyolar Qoraqalpoq xalqining jangovar merosi va harbiy san‘atini aks ettiradi. Qoraqalpoq xalqining diniy marosimlariga oid turli anjomlar, jumladan, qur‘on qutilari, diniy yozuvlar va marosimlarda ishlatiladigan boshqa buyumlar ham muzeyda namoyish etiladi. Bu eksponatlar xalqning diniy e‘tiqodi va marosimlari haqida ma‘lumot beradi. Sanab o‘tilgan barcha eksponatlar orqali muzey Qoraqalpoq

xalqining tarixiy rivojlanishi, turmush tarzi va madaniy merosi haqida chuqur ma'lumot berib, ularning urf-odatlarini va qadriyatlarini anglash imkonini yaratadi.

Muzeyda qo'lda to'qilgan gilamlar va kashtalar katta ahamiyatga ega. Kashtalar va gilamlarning ranglari, naqshlari va uslublari xalqning estetik qadriyatlarini va badiiy ijodkorligini ifodalaydi. Bu eksponatlar Qoraqalpoq xalqining boy madaniy merosi va tarixini yanada kengroq yoritib, ularning hayot tarzini chuqur tushunish imkonini beradi. Savitskiy muzeyining etnografik qismi orqali Qoraqalpoq xalqining nafaqat san'ati, balki kundalik hayotidagi amaliy jihatlari ham o'z aksini topadi.

Muzeyda 15000 dan ortiq arxeologik to'plam Qoraqalpog'iston madaniyati tarixining asosiy bosqichlari: Bronza davri va qadimiy davlatlarning vujudga kelishidan boshlab (ularning orasida eng taniqlisi Qadimiy Xorazm), O'rta asrlarning boshlari va Xorazm Temuriylar Imperiyasi tarkibiga kirgan XIV asrning ohirlarigacha bo'lgan davrni o'zida aks ettiradi. Ushbu to'plam o'z ichiga: spool, alebaster, tosh, suyak, yog'och, teri va matodan tayyorlangan badiiy va uy ro'zg'or buyumlarini o'z ichiga oladi. (A., 2016)

Muzeydagi eng qadimiy eksponat qoyaga o'yib yozilgan rasmlarning namunasi-Bukantau tog' tizmasining qoyatoshi bo'lagidagi ikki o'rkachli tuyaning tasviri (mil.av.II asr) hisoblanadi. Arxeologik to'plamdagi eng birinchi terakotta namunasi miloddan avvalgi V asrga tegishli hisoblanadi. U ko'ylagi tovonigacha tushgan, usti yopinchiq bilan o'ralgan tiara-sifat bosh kiyim kiygan, o'tirgan ayolni tasvirlaydi. Yana bir VII-VIII asrlarga oid Tuya-Muyun oti haykali ham diqqatga sazovor. (M. O. , 2022)

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, I.V. Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston davlat san'at muzeyi nafaqat mintaqadagi madaniy merosni saqlashda, balki mamlakatimiz etnoturizmining rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Muzeyning boy kolleksiyasi O'rta Osiyo xalqlarining tarixi, san'ati va madaniyatini namoyish etib, xorijiy va mahalliy sayyohlarni jalb qilishga xizmat qilmoqda. Muzey milliy madaniyatimizni jahon sahnasida tanitish, etnoturistik marshrutlarni rivojlantirish va mahalliy aholi o'rtasida madaniy ongini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, Savitskiy muzeyi nafaqat qoraqalpoq san'atining timsoli, balki O'zbekistonning umumiy turistik salohiyatini kengaytirishda ham asosiy elementlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Savitskiy, I.V. (2020). Art and Culture of Karakalpakstan. Karakalpakstan Art Museum Press.
2. Smith, A. (2018). The Role of Museums in Cultural Preservation and Tourism. Oxford University Press.
3. Bekmuratov, O. (2021). Etnoturizm va Madaniy Merosni Saqlashning O'zbekistondagi Ahmiyati. Toshkent: O'zbek Milliy Ensiklopediyasi.

4. Jones, P. & Miller, K. (2019). Ethnographic Tourism in Central Asia: A Focus on Uzbekistan. *Journal of Ethnography and Tourism*, 12(3), 45-63.
5. Ospanov, M. (2022). *Savitskiy Museum: A Jewel of Karakalpak Art and its Role in National Identity*. Nukus University Publications.
6. UNESCO (2017). *Cultural Heritage and Tourism Development: Case Studies from Uzbekistan*. UNESCO Publishing.
7. Rakhimova, G. (2019). The Intersection of Tourism and Heritage in the Aral Sea Region. *Central Asian Studies*, 5(1), 23-41.
8. World Tourism Organization (UNWTO). (2021). *Tourism and Cultural Heritage: Best Practices in Ethnic Tourism*. UNWTO Report.
9. Karatayev, A. (2015). Savitskiy State Museum and its Impact on Ethno-cultural Tourism in Uzbekistan. *Central Asia Heritage Review*, 8(2), 78-92.
10. Diener, A. & Hagen, J. (2012). *Tourism and the Transformation of Cultural Landscapes in Central Asia*. Routledge.
11. Yuldashev, N. (2016). Cultural Tourism in Uzbekistan: Past, Present, and Future Prospects. *Uzbekistan Tourism Journal*, 6(3), 67-80.
12. Prideaux, B., Timothy, D.J., & Chon, K. (2013). *Cultural and Heritage Tourism in Asia and the Pacific*. Routledge.
13. Islamov, D. (2019). Madaniy Turizm va Savitskiy Muzeyining O'рни. *Nukus University Research Papers*, 4(2), 11-25.
14. Alimova, S. (2020). Karakalpak Art and Its Role in the Promotion of Ethno-Tourism. *Central Asian Journal of Culture*, 9(1), 55-70.
15. Aralova, M. (2017). The Economic and Social Impacts of Cultural Tourism in Karakalpakstan. *Karakalpak Studies Journal*, 2(4), 89-100.
16. Bray, M. (2020). Tourism and Identity in Post-Soviet Central Asia. *Eurasian Journal of Tourism*, 3(1), 34-52.
17. Uspanova, T. (2019). Savitskiy Museum: Preserving the Past and Shaping the Future of Ethnic Tourism in Uzbekistan. *Tourism and Heritage Studies*, 7(3), 105-118.
18. Weber, R. (2018). Museum Narratives and Tourism in Uzbekistan: A Comparative Analysis. *International Journal of Museum Studies*, 5(3), 40-56.
19. Boltaeva, A. (2016). Exploring Cultural and Ethnic Tourism in the Aral Sea Region. *Journal of Central Asian Tourism*, 11(2), 62-78.
20. Gulyamov, B. (2021). Heritage, Museums, and Ethnotourism: Uzbekistan's Growing Attraction. *Journal of Tourism Research*, 14(4), 50-66.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЭТНОГЕОГРАФИК АСОСЛАРИ

Руза Баллиева

*Қорақалпоқ давлат университети профессори,
тарих фанлари доктори*

Э-маил: Ruzaetno@mail.ru

Гулжамал Реймова

*Тошкент ирригация ва сув муоммалари илмий-тадқиқот институти
докторанти (PhD)*

Э-маил: guljamalreymova@gmail.com

Калит сўзлар: Этнотуризм, Экологик туризм, Туризм инфратузилмаси, Қайта тикланувчи ресурслар, Биологик хилма-хиллик, Туризм инфратузилмаси, Рекреацион туризм, Экстремал туризм.

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистоннинг туризм сектори, хусусан, экотуризм соҳасини ривожлантиришга бўлган эътибори ва бу жараёнда табиий ресурсларни сақлаш, маҳаллий аҳоли даромадларини ошириш ҳамда инвестицион истиқболларни кенгайтириш масалалари ёритилган. Қорақалпоғистон минтақасининг табиий-географик хусусиятлари, хусусан Устюрт платоси, Амударё дельтаси ва Қизилқум чўлида туризмнинг турли шакллари ривожлантириш имкониятлари таҳлил қилинган.

ETHNOGEOGRAPHICAL BASIS OF ECOTOURISM DEVELOPMENT IN KARAKALPAKHSTAN

Ruza Balliyeva

Professor of Karakalpak State University,

Doctor of Historical Sciences

E-mail: Ruzaetno@mail.ru

Guljamal Reimova

Doctoral student (PhD) of the Tashkent Research Institute of Irrigation and Water Problems

E-mail: guljamalreymova@gmail.com

Key words: Ethnotourism, Ecological tourism, Tourism infrastructure, Renewable resources, Biodiversity, Tourism infrastructure, Recreational tourism, Extreme tourism.

Abstract: This article discusses Uzbekistan's focus on the development of the tourism sector, in particular ecotourism, and the issues of preserving natural resources, increasing local incomes, and expanding investment prospects in this process. The natural and geographical features of the Karakalpakstan region, in particular the Ustyurt Plateau, the Amu Darya Delta, and the Kyzylkum Desert, are analyzed for their potential for developing various forms of tourism.

Дунё мамлакатларининг иқтисодий ривожланишида хизмат кўрса-тиш соҳаси таркибида туристик хизматларнинг турли хил ранг баран-лигининг ўсиб бориши, халқаро туристларининг ортиб боришига таъсирини кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда ҳам туризм секторини, айниқса экотуризмди риво-жлантиришга катта итибор қаратилмоқда. Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш, ўз навбатида, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тизи-мини ҳар томанлома қўллаб-қувватлаш, биологик хилма-хиллик ва

ноёб табиий ҳудудларни сақлаш, маҳаллий аҳоли даромадларини сақлаб қолиш имконини беради ва инвестиция лойиҳалари учун истикболли бозор ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг экотуризмни ривожлантиришда ресурс салоҳияти ва қулайлиги билан минтақада бир қанча туризм турлари ажралиб туради. Қорақалпоғистонда экологик туризмни ривожлантиришда минтақанинг ресурс салоҳиятига мувофиқ бир қанча туризм турларини ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлади. Экстремал ва спорт, рекреацион туризм, гастронимик туризм, этнотуризм, саргушат (ов ва балиқ ови) туризмлари. Бунинг учун туризмни ривожланишига таъсир қилувчи омилларни ўрганилиши мақсадга мувафиқдир. [Ballieva.R Uteyliiev.M.O, Reymova.G., 2022. 01-06]

Ўлкамизда туризмнинг ривожланишига таъсир етувчи факторлардан бири бу шу ернинг табиий-иқлим шароити ҳисобланади. Қорақалпоғистонда экотуризмни ривожлантиришда табиий –географик шароит катта аҳамиятга эга. Сабаби бу ўлкада бир-биридан кескин фарқ қилувчи табиий ҳудудларга бўлинган.

- Устюрт платоси
- Амударё дельтаси
- Қизил-қум чўли

Устюрт платосининг мутлоқ баландлиги 100-200метр атрофида бўлиб, атрофлари чинклар билан ўралган. Шарқий чинклар Орол денгизи қирғоқларидан 190 метр баланд. Оддий кўз билан қараганда Устюрт текислиги бир текис кўринади, лекин рельефи учта ботикдан ва иккита баландликдан иборат. Масалан Барсакелмас ботиғи жанубга қараб баландлашиб бориб Қарабаур баландлигининг усти ясси бўлиб, энг баланд жойи 286 м.га етади. Баландлик жанубида эса денгиз сатҳидан -27 метр пастда турувчи Асакаовдан ботиғи жойлашган. Республиканинг иқлимининг континенталлигига Устюрт платосининг роли катта. Шимолий шарқдан, шимолдан эсувчи совуқ ҳаволар туғридан-туғри ўлкамизга кириб келади. Плато иқлими ёзда жазирама иссиқ, қиш ойлари ҳар доим есиб турувчи совуқ шамоллардан иборат. Оқругда йиллик ёғин муғдори 100мм, оқар сув йуқ.

Ўсимликлар кам, эфемир ва эфемероид ўсимликлари, ботик ерларда саксаулар ўсади. Устюрт округининг ҳайвонлари чўлга хос бўлиб, жайрон, сайгоқ, бўри, тулки, юмронқозик яшайди. Оқругда қушлардан тўрғай, қушоёқ, қора қарға, хўжа савдогар, узғин сувли ерларда ўрдақ, қирғовул кабилар ўчрайди.

Бундай табиий ҳолати мураккаб рельеф формасига эга платодан қандай қилиб туризм мақсадларида фойдаланиш мумкин.

Ҳозирда дунёнинг кўплаган мамлакатларида экстремал туризм ривожланган ва катта фойда келтирмоқда. Устюрт платосида

Shosaidov A., Mirsaidova O. O‘zbekistonda turizmni rag‘batlantirish.....	123
Ro‘ziqulova Z. Surxondaryo viloyati etnoturizmini rivojlantirish imkoniyatlari.....	127
Ismoilova M., Abdullayev A. Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida mice turizm o‘rni va roli.....	133
G‘aniyeva O.B. Buxoro etnoturizmi imkoniyatlari haqida ba’zi mulohazalar.....	140

MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA MAVJUD TABIIY MANZARALAR VA QADIMIY JOYLARNING ETNOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Doniyorov A.X., Isaqov R.O‘. I.V.Savitskiy nomidagi Qoraqalpog‘iston davlat san’at muzeyining mamlakatimiz etnoturizmidagi ahamiyati borasida.....	146
Баллиева Р., Реймова Г. Қорақалпоғистонда экотуризмни ривожлантиришнинг этногеографик асослари.....	153
Bo‘riyev O., Samarov F. Markaziy Osiyo miqyosidagi muhtasham tarixiy-me’moriy yodgorliklar: (janubiy O‘zbekiston misolida).....	159
Ostonov O., Muhammedova G. O‘zbekistonda ziyorat turizm salohiyatini oshirish istiqbollari (Qo‘qon shahri misolida).....	165
Мадраимов А., Мамаишарипова М. Архитектурное наследие Средней Азии: мечети и медресе эпохи тимура и темуридов.....	168
Жумаева Ш. Марказий Осиё минтақасида муқаддас қадамжо ва зиёратгоҳларнинг этнотуризмни ривожлантиришдаги аҳамияти.....	181
Ulashova S. Manbalarda Xo‘ja Ilg‘or – Amir Temur tug‘ilgan qishloq tarixiga doir ma’lumotlar.....	186
Turdixojayeva M. Rishton tarixiy topilmalarining etnoturizm rivojidagi o‘rni.....	194
Mirzayeva M. Ziyorat turizmi: Koroskon ziyratgohlarini o‘rganish.....	198
Sayfullayev B., Ungalov L.A. Shimoliy Nurota tog‘ tizmasida topilgan paleolit topilmalari.....	208
Abduxalilova A. O‘zbekistonda turizmni tarmoqlarini rivojlantirish istiqbollari.....	215
Salimov S. Sentob qishlog‘i: O‘zbekiston etnoturizmining yorqin namunasi sifatida.....	220
Abdulazizova M. O‘zbekistonda ziyorat turizmining rivojlanishi.....	223
Isxakova Sh. O‘smirlar kross-madaniy tasavvurlari shakllanishida turistik manzilgohlarning ijtimoiy-psixologik omillari.....	226
Janizokova G. Molguzarning qadimiy va manzarali joylarida etnoturizmning rivojlantirish istiqbollari.....	232
Ahmadova Z. Jizzax viloyatidagi turizm uylari.....	236

MARKAZIY OSIYO XALQLARINING MAHALLIY TAOMLARI VA MEHMONDO‘STLIK AN‘ANALARI MASALASI

Шадманова С. Б. Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантириш ҳамда меҳмонхона ва умумий овқатланиш муассасалари фаолияти.....	242
Турсунов Б. Ўрта аср ёзма манбаларида таом ва овқатланиш одоби ҳақида.....	248
Askarov M. Rashidova Z. Farg‘ona vodiysi an‘anaviy milliy taomlari xususida ba‘zi etnografik mulohazalar.....	252
Eshmuhamatov A. Ko‘chmanchi chorvadorlarning an‘anaviy sutli mahsulotlari (Jizzax vohasi misolida).....	259
Йўлдошев С. В. Халқ ўйинлари билан боғлиқ меҳмондўстлик анъаналари.....	265
Ахмедов Т. Туркистон аҳолисининг ижтимоий ҳаётида таомлар ва меҳмончилик анъаналари (Жиззах воҳаси мисолида).....	274
Абдураимова М. Халқ қадриятлари ва маросимлари.....	278
Zokirov B. Yangiqo‘rg‘on tumani etnoturizmini rivojlantirishda lokal atributlardan foydalanish (“Xamir soldi” taomi misolida).....	286
Mahmudova Z. Gastronomik turizm tajribasi va uning mehmonxona sonoatidagi o‘rni.....	290
Toshtemirov A. Markaziy Osiyoda saqlanib qolgan etnosport turlarining etnoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati.....	299
Очилова Х. Карши воҳаси миллий ўйинларининг этнохудудий хусусиятлари.....	305
Maturazova M. Xorazm etnomadaniy turizmida mahalliy taomlarning o‘rni (“Tuxumbarak” taomi misolida).....	314